

O‘zbekiston va Afrika geografik nomlari o‘rtasidagi ayrim o‘xshashliklar

Qurbaniyozov Temur Maxmudovich

ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI 231-guruh magistranti

70530402-Geografiya (o‘rganish obyekti bo‘yicha)

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘zbekiston va Afrika qit‘asidagi geografik nomlar o‘rtasidagi o‘xshashliklarni tahlil qiladi. Geografik nomlarning kelib chiqishi, lingvistik xususiyatlari va tarixiy-madaniy omillar o‘rganilib, ularning umumiy va farqli jihatlari ko‘rib chiqiladi. Maqola toponimika sohasidagi tadqiqotlarga asoslanib, nomlashda tabiiy omillar, tarixiy jarayonlar va etnik ta’sirlarning rolini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: toponimika, geografik nomlar, O‘zbekiston, Afrika, lingvistik o‘xshashlik, tarixiy omillar, madaniy ta’sir, tabiiy landshaft.

Abstract: This article analyzes the similarities between geographical names in Uzbekistan and on the African continent. The origin, linguistic features, and historical-cultural factors of geographical names are examined, and their common and distinctive aspects are explored. Based on research in the field of toponymy, the article reveals the role of natural factors, historical processes, and ethnic influences in place naming.

Keywords: toponymy, geographical names, Uzbekistan, Africa, linguistic similarity, historical factors, cultural influence, natural landscape.

Аннотация: Эта статья анализирует сходства между географическими названиями в Узбекистане и Африке. Изучаются происхождение, лингвистические особенности и историко-культурные факторы географических названий, рассматриваются их общие и отличительные черты. Основываясь на исследованиях в области топонимики, статья раскрывает роль природных факторов, исторических процессов и этнических влияний в наименовании.

Ключевые слова: топонимика, географические названия, Узбекистан, Африка, лингвистическое сходство, исторические факторы, культурное влияние, природный ландшафт.

Kirish: Geografik nomlar har bir xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati va tabiat bilan bog‘liqligini aks ettiradi. O‘zbekiston va Afrika mamlakatlari orasidagi uzoq geografik masofaga qaramay, ayrim toponimik unsurlarda ma’lum darajada o‘xshashliklar mavjud bo‘lib, bu holat tarixiy, madaniy va tilshunoslik omillarining

murakkab o‘zaro ta’siri natijasida shakllangan. Ushbu o‘xshashliklar sathiy emas, balki fonetik, semantik va etimologik jihatdan o‘rganilganda ilmiy asoslangan xulosalarga kelish mumkin.

Asosiy qism: O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan ayrim qadimiy geografik nomlar bilan Afrika hududlaridagi joy nomlari o‘rtasida fonetik jihatdan ma’lum o‘xshashliklar kuzatiladi. Masalan, O‘zbekistonda joylashgan Karakul ko‘li bilan G‘arbiy Afrikadagi Karakoro vodiysi nomlari fonetik jihatdan bir-biriga yaqin bo‘lib, ikkalasi ham qadimiy turkiy yoki afroosiyoiy tillar asosida shakllangan bo‘lishi mumkin. “Kara” so‘zi turkiy tillarda “qora” ma’nosini bildirsa, “kul” esa “ko‘l” degan ma’noni anglatadi. Shu bilan birga, afrika tillarida “koro” so‘zi suv yoki vodiyni ifodalovchi ildiz sifatida ishlatilgan. Bu kabi o‘xshashliklar mustaqil ravishda rivojlangan til tizimlarida, ba’zida tasodifiy, ba’zida esa tarixiy migratsiyalar yoki qadimiy sivilizatsiyalararo aloqalar tufayli yuzaga kelgan bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, Navoiy shahri nomi bilan G‘arbiy Afrikadagi Navo nomli qishloq orasida fonetik yaqinlik mavjud. Garchi bu nomlarning etimologik ildizi bir xil bo‘lmasa-da, fonetik ohangdoshligi ularni solishtirishga undaydi. Navoiy so‘zi O‘zbekistonda mashhur shoir Alisher Navoiyning nomi bilan bog‘liq bo‘lib, tarixiy shaxsning yodgorligi sifatida shakllangan. Boshqa tomondan, Afrika hududidagi Navo nomi, ehtimol, mahalliy etnik guruhlar tili orqali shakllangan va muayyan tabiat manzarasi yoki ijtimoiy birlikka ishora qilgan.

Uchinchi misol sifatida, O‘zbekistondagi Zarafshon daryosi nomi bilan Markaziy Afrikadagi sobiq Zair daryosi (Zaire - hozirgi Kongo daryosi) nomlari fonetik jihatdan ma’lum darajada o‘xshashdir. Zarafshon nomi fors tilidan olingan bo‘lib, “oltin sochuvchi” ma’nosini beradi. Bu nom daryo orqali yuvib olinadigan oltin zarralari bilan bog‘liq. Zair nomi esa portugal sayyohlari tomonidan kongocha “nzere” (ya’ni “daryo”) so‘zining buzilgan ko‘rinishi sifatida shakllangan. Har ikkala nom ham daryoga nisbatan berilgan bo‘lib, ularning semantik mazmunida suv, boylik va hayot manbai kabi tushunchalar mujassam.

Qizig‘i shundaki, geografik nomlarda nafaqat fonetik, balki semantik o‘xshashliklar ham mavjud. Masalan, Afrika hududidagi Sahroi Kabir cho‘li bilan O‘zbekistondagi Qoraqum yoki Qizilqum cho‘llari nomlarini qiyoslash mumkin. “Sahara” arab tilidan tarjima qilinganda “bo‘shliq” yoki “cho‘l” ma’nosini bildiradi. Xuddi shuningdek, “qum” so‘zi O‘zbekistondagi ko‘plab cho‘l nomlarining

ajralmas qismini tashkil etadi. Har ikki mintaqadagi nomlar tabiiy geografik zonani ifodalash uchun shakllangan bo‘lib, bu yerda o‘zbek tilidagi “qora”, “qizil” kabi ranglar orqali tuproqning yoki qumning holati tasvirlangan.

Shuningdek, tarixiy savdo yo‘llari orqali madaniy aloqalarning mavjud bo‘lishi ham bu kabi o‘xshashliklarning shakllanishiga ma‘lum darajada ta‘sir qilgan bo‘lishi mumkin. Masalan, Buyuk ipak yo‘lining janubiy yo‘nalishlari orqali Afrika shimolidan O‘rta Osiyoga kelgan karvonlar, arab va fors savdogarlari orqali ayrim joy nomlari yoki ularning etimologik asoslari turli hududlarda tarqalgan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Ayniqsa, arab tilining keng tarqalganligi sababli, o‘zaro o‘xshash toponimik qatlamlar yuzaga kelgan. Misol uchun, “Buxor” va “Fas” (Fez) kabi qadimiy shahar nomlarining fonetik va tarixiy jihatdan o‘ziga xos uyg‘unligi bor. Har ikkisi ham islom sivilizatsiyasi uchun muhim ilmiy va madaniy markaz bo‘lgan.

O‘zbek va Afrika geografik joy nomlari o‘rtasidagi o‘xshashliklar¹

Tabiatga asoslangan nomlash	Qizilqum (“Qizil qum”), Suvli (“Suv bilan”), Tog‘li (“Tog‘li”)	Sahara (arab “cho‘l”), Malavi (Cheva: “Quyosh alangasi”), Kilimanjaro (Suahili: “Yorqin tog‘”)	Ismlar cho‘llar, daryolar, tog‘lar va boshqalar kabi tabiiy xususiyatlarni aks ettiradi
Daryo asosidagi nomlar	Zarafshon (“Oltin yoyuvchi”), Sirdaryo, Amudaryo	Niger (ehtimol Tuaregdan: “daryo”), Nil (yunoncha/arabchadan: “vodiy”), Kongo daryosi	Yirik daryolar o‘z nomlarini mintaqalar yoki mamlakatlarga beradi
Qabila/etnik kelib chiqishi	Qo‘qon, Xorazm (qadimgi qabilalar va sivilizatsiyalar)	Zulu-Natal, Ashanti, Hausa	Ko‘pgina joy nomlari etnik guruhlar yoki qabilalardan kelib chiqqan
Tarixiy shaxslar yoki yetakchilar	Navoiy (Alisher Navoiy nomidan), Temur Malik tumani	Port Harkort (mustamlaka ma‘muri), Livingston (tadqiqotchi)	Mahalliy yoki mustamlakachi taniqli shaxslar nomi bilan atalgan
Mustamlaka yoki chet el ta‘siri	Leninobod (Sovet davri), nomi Asaka deb o‘zgartirildi	Rodeziya (mustamlaka) nomi Zimbabvega o‘zgartirildi	Har ikkala mintaqada ham tashqi kuchlar ta‘sirida joy nomlari

¹ Jadval muallif tomonidan tuzildi

			bor va keyinroq qayta nomlanadi
Diniy/madaniy ta'sir	Buxoro, Samarqand (islom markazlari)	Madina (Senegal), Meknes (Marokash, islom ta'siri)	Din va madaniyat joy nomlarini, ayniqsa Shimoliy Afrika va O'zbekistonda islomni shakllantiradi
Lingvistik birikma tuzilishi	Toshkent (“Tosh shahar”), Suvli (“Suvli”)	Uagadugu (mossi: "Uyga xush kelibsiz"), Addis-Abeba (amharcha: "Yangi gul")	Joy nomlari ko'pincha tavsiflovchi so'zlarni bir nomga birlashtiradi
Ranglarga oid nomlar	Qiziltepa (“Qizil tepalik”), Chortoq (“To‘rt tepalik”)	Xartum "fil tanasi" yoki "yer rangi", Sudan (arabcha: "Qoralar mamlakati")	Rang ko'pincha tabiiy ko'rinishni tasvirlashda ishlatiladi

Shuningdek, O'zbekistondagi Qorako'l nomi bilan Afrikaning Karakol yoki Korhogo kabi toponimlari o'rtasida tovush o'xshashligi kuzatiladi. Qorako'l nomi o'zbek tilida “qora + ko'l” birikmasidan tarkib topgan bo'lib, bu nom geografik holat – ya'ni suv havzasi rangi yoki xususiyatidan kelib chiqqan. Afrika toponimlarida esa ba'zan "ko'l" ma'nosini bildiruvchi "kul", "gol", "kel" kabi komponentlar uchraydi. Bu o'xshashliklar til oilalari bir xil emasligiga qaramay, tabiat manzaralarini nomlashda inson tafakkurining umumiy tendensiyalarini aks ettiradi.

Yana bir e'tiborli holat shuki, O'zbekistondagi Samarqand shahri va Afrikadagi Samar (Efiopiya) yoki Kand (Gana yaqinidagi eski toponim) nomlari orasida segmental o'xshashlik mavjud. “Kand” yoki “Kent” kabi so'zlar qadimda shaharga, markazga yoki ma'muriy punktga ishora qilgan. Shu sababli Samarqand nomining “kent” komponenti qadimiy so'g'diy va forsiy tillarda “shahar” ma'nosini anglatgani holda, G'arbiy Afrikadagi “Kand” yoki “Kente” nomlari ham shunga o'xshash semantik yuklamani anglatishi mumkin. Har ikki mintaqada bu kabi nomlar qadimiy savdo yo'llari, markaziy shaharlar va tarixiy-madaniy markazlar sifatida e'tiborni tortadi.

Bundan tashqari, Afrikadagi Kano shahri (Nigeriya) bilan O'zbekistondagi Qanot (yoki ba'zan eski manbalarda uchraydigan Qano) nomlari orasida tovush o'xshashligi mavjud bo'lib, bu nomlar nafaqat fonetik jihatdan yaqin, balki suv bilan

bog‘liq tasavvurlarni ham ifodalashi mumkin. Ma‘lumki, “kan” ildizi ko‘plab tillarda suv, kanal, yo‘l, daryo ma‘nolarini anglatgan. O‘zbek tilida “kanal” yoki “qanoat” so‘zlarida bu ildiz saqlanib qolgan.

Afrikadagi Timbuktu shahri va O‘zbekistonning qadimgi Tombi (mavjud emas, lekin to‘liq topilmagan tarixiy manbalar asosida taxmin qilingan) joy nomlari o‘rtasida ham ayrim fonetik moslik mavjud. Albatta, bu o‘xshashliklar tasodifiy bo‘lishi mumkin, biroq ularni tizimli o‘rganish tarixiy migratsiya, tillararo aloqa va diniy-madaniy almashinuvlar to‘g‘risida muhim xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Ayrim hollarda toponimlarning ildizi ekzogen tillar (ya‘ni xorijiy, kirib kelgan tillar) orqali shakllangani aniqlanadi. Masalan, O‘zbekistondagi “Jizzax” va Afrikadagi “Jinja” (Uganda) toponimlari tovush tuzilmasi jihatidan o‘xshash bo‘lib, “ji” yoki “jiz” tovushlari suv, issiqlik, manba, harakat kabi ma‘nolarni ifodalashi mumkin. Bunday holatlar semantik parallelizmning mavjudligini ko‘rsatadi.

Qayd etilgan barcha misollar shuni anglatadiki, O‘zbekiston va Afrika toponimlari o‘rtasidagi o‘xshashliklar faqatgina fonetik jihatdan emas, balki semantik, tarixiy, madaniy hamda antropologik qatlamlarda ham aniqlanishi mumkin. Bu o‘xshashliklar ba‘zida tasodifiy bo‘lib tuyulsa-da, chuqurroq tahlil qilinganda ular o‘tmishdagi til aloqalari, savdo yo‘llari va xalqaro aloqalarning izlari sifatida ko‘rinadi.

Geografik nomlarning kelib chiqishi, ularning tilshunoslik, tarix va madaniyat bilan bog‘liqligi insoniyat taraqqiyotining chuqur qatlamlarini ochib beradi. O‘zbekiston va Afrika toponimlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ayrim nomlar fonetik va semantik jihatdan o‘zaro o‘xshash bo‘lib, bu holat bevosita tarixiy-madaniy aloqalar mavjudligini nazarda tutadi yoki inson tafakkurining umumiylik xususiyatlarini aks ettiradi.

O‘zbekiston janubidagi Surxondaryo viloyatida joylashgan Termiz shahri nomi qadimiy yunon-rum manbalarida Demetria, so‘g‘diy tilida esa Taramis shaklida uchraydi. Bu nom tarixiy savdo yo‘llari kesishgan hududda joylashgan shahar nomi sifatida shakllangan. Afrikada esa Tamaz yoki Tamezguida kabi berbercha kelib chiqishga ega bo‘lgan toponimlar mavjud bo‘lib, ular ham qadimiy karvon yo‘llaridagi aholi punktlarini anglatadi. Ikkala toponim ham savdo, harakat va strategik joylashuv bilan bog‘liq bo‘lib, mazmun jihatidan ma‘lum darajada mushtaraklik kasb etadi.

Shuningdek, O‘zbekistonda qadimdan mavjud bo‘lgan Navoiy shahri bilan Afrikadagi Navasha (Keniya) va Navrongo (Gana) kabi nomlar o‘rtasida fonetik jihatdan yaqinlik seziladi. “Nav” yoki “naw” ildizi forsiy tillarda “yangi”, “yangilik” ma’nolarini anglatadi. Afrikadagi ba’zi bantu tillarida esa “na” komponenti joy, o‘rin yoki tegishlilikni anglatadi. Bu yerda so‘zlarning ma’nolari bir-biriga to‘liq mos kelmasa-da, ularning shakli va o‘zbekcha–afrikacha til unsurlaridagi mustaqil morfemalarning mavjudligi muhim jihat hisoblanadi.

Bundan tashqari, O‘zbekistondagi Boysun nomi bilan Afrika shimolidagi Boinsen, Boinsé yoki G‘arbiy Afrikadagi Bozi kabi toponimlar o‘rtasidagi tovush yaqinligi e‘tiborni tortadi. Boysun so‘zining o‘zbekcha etimologik talqini "boy" (farovon) va "sun" (suvdan chiqqan so‘z bo‘lishi mumkin) elementlaridan iborat bo‘lib, bu joyning tabiiy boyliklari va qadimiy tarixiga ishora qiladi. Afrika hududlarida uchraydigan bu nomlar esa ko‘pincha etnik guruhlariga yoki tuproq resurslariga aloqador bo‘lgan.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan qaralganda, O‘zbekiston toponimlarida uchraydigan -tepa, -ko‘l, -qishloq, -kent kabi suffiksoid birliklar Afrika tillaridagi -baya, -kulu, -kunda, -taba kabi affiksoid elementlar bilan struktur jihatdan qiyoslanishi mumkin. Masalan, “Aytibota-tepa” (O‘zbekiston) va “Gongobaya” (Gvineya) nomlari tarkibida yuqorilik yoki balandlik ma’nosi mavjud. Bu esa, inson geografik obyektlarni tasniflashda umumiy model va til konstruktsiyalaridan foydalanganini ko‘rsatadi.

Ayrim hollarda, bu o‘xshashliklar dinamik etnik migratsiya, savdo yo‘llari yoki sivilizatsiyalararo almashinuv natijasida yuzaga kelgan bo‘lishi mumkin. Masalan, O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan Buxoro shahri nomining qadimgi talqini “vihara” (hindcha “ibodatxona”) bo‘lib, bu nom tarixiy Buddaviy madaniyat bilan bog‘liq. Afrikadagi Bukavu (Kongo DR) yoki Bobo-Dioulasso (Burkina-Faso) kabi nomlar ham muqaddas joylar yoki diniy markazlarni anglatgan. Bu nomlarning ohangdoshligi bilan birga, ma’naviy-semiyotik o‘xshashliklari mavjud.

Muhokama: Ikki xil mintaqadan bo‘lishiga qaramay, o‘zbek va afrika joy nomlari ajoyib o‘xshashliklarga ega. Misol uchun, har ikkisi ham tabiiy xususiyatlardan (tog‘lar, daryolar, cho‘llar) nom berish uchun asos sifatida foydalanadilar, ko‘pgina ismlar etnik, tarixiy va madaniy o‘ziga xoslikni aks ettiradi. Har ikkisi ham mustamlakachi davlatlar yoki chet tillari (arab, rus, ingliz, fransuz) ta’sirida bo‘lgan. Islom sivilizatsiyasi har ikki joyda, ayniqsa Shimoliy Afrika va

Markaziy Osiyoda o‘z izini qoldirgan. Sifatlar va otlarning birikishidan yasalgan tasvirlovchi otlar ikkala mintaqada ham keng tarqalgan.

Geografik nomlar xalqning tarixiy xotirasi, til boyligi va madaniy qatlamlarini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, bu nomlar orasida ayrim fonetik, semantik yoki struktur jihatdan o‘xshashliklar mavjudligi ilmiy qiziqish uyg‘otadi. O‘zbekiston va Afrika toponimikasini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ayrim joy nomlari o‘rtasida tasodifiy emas, balki tarixiy, tilshunoslik va madaniy jihatlardan kelib chiqadigan o‘xshashliklar mavjud. Ushbu o‘xshashliklarni aniqlashda har ikki mintaqaning qadimiy madaniy qatlamlari, migratsiya yo‘llari va til tizimlaridagi umumiyliklar muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, O‘zbekistonning janubi-g‘arbiy qismida joylashgan Sherobod toponimi va Afrikadagi Sherbro oroli nomi o‘rtasidagi o‘xshashlik, ilk qarashda fonetik yaqinlik sifatida ko‘rinishi mumkin, biroq bu nomlarning ildizi tarixiy semantik bog‘liqlikdan dalolat berishi ehtimolini ham istisno qilib bo‘lmaydi. “Sher” so‘zi har ikki mintaqada kuch-qudrat, hayvonot olami bilan bog‘liq tasavvurlar asosida shakllangan bo‘lib, agar Sherobodda bu so‘z forsiy-ilmiy kontekstda ishlatilgan bo‘lsa, Sherbro nomi ingliz va mahalliy tillar aralashmasidan hosil bo‘lgan bo‘lishi mumkin.

Xulosa: O‘zbekiston va Afrika geografik nomlari o‘rtasidagi o‘xshashliklar tabiiy landshaft, tarixiy jarayonlar, etnik ta’sirlar va lingvistik xususiyatlarda namoyon bo‘ladi. Har ikki mintaqada nomlari insoniyatning atrof-muhitga moslashuvi, madaniy sintez va diniy an’analarni aks ettiradi. Toponimika sohasidagi tadqiqotlar bu o‘xshashliklarni yanada chuqur o‘rganishga imkon beradi va mintaqalar o‘rtasidagi tarixiy aloqalarni yoritadi. Kelajakda ushbu sohada qilinadigan qiyosiy tahlillar global miqyosda geografik nomlashning umumiy xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliev, A. (2005). O‘zbekiston toponimiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Room, A. (2006). Placenames of the World: Origins and Meanings of the Names for 6,600 Countries, Cities, Territories, Natural Features, and Historic Sites. Jefferson, NC: McFarland & Company.
3. Stewart, G. R. (1970). A Classification of Place Names. *Names*, 18(1), 1-10.

4. Guma, M. (2001). The Cultural Meaning of Names among the Basotho of Southern Africa. *Nomina Africana*, 15(1), 65-82.
5. Bosworth, C. E. (1998). *The Encyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill.
6. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Research Science and
Innovation House

